

Magánbeszéd közügyben

AZ ÚJABB MAGYAR NAPLÓIRODALOM HAGYOMÁNYAIRÓL

A magyar elbeszélő próza nem „románokban” született meg, mint a francia, az angol, a német és a spanyol, hanem levelekben, naplókban és emlékiratokban. Az önkifejezésnek és a kalandosságnak az az „epikai forradalma”, amelyet a nyugat-európai irodalmakban a *Gil Blas*, az *Új Héloise*, a *Werther*, a *Tom Jones* és a *Don Quiote* vitt véghez, nálunk, hosszú időn át teljes visszhangtalanságra kárhóztatva, a Kisásziába száműzött Mikes Kelemen leveleiben kapott hangot, s utána az erdélyi emlékirók: Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata műveiben, majd Kármán József naplóregényében: a *Fanni hagyományaiban*. A magyar elbeszélőirodalom ősfarmája mindenképpen erős személyességű memoár-irodalom, elsősorban a már Németh László és Cs. Szabó László által is méltányolt és előtérbe helyezett erdélyi emlékiratok.

Börtönviselt államférfiak, megcsalatott gondolkodók, magányba szorult remeték számoltak be egyszer emelkedő, máskor és többnyire süllyedő sorsukról, egyszersmind az ország sorsáról, és adták meg életük magyarázatát: „mentségét”. Kemény János, a tatár rabságra jutott fejedelem, Bethlen Miklós, a nagyszerű terveken dolgozó, mégis vereséget szenvedő diplomata, Tótfalusi Kis Miklós, a minden igyekezetét a magyar kultúrának áldozó és végül cselszövés áldozatává váló nyomdász, Árva Bethlen Kata, a világtól elfordult nagyasszony és Apor Péter, a változó idők miatt zsörtölődő öregúr vetették meg a hazai emlékiratirodalom alapjait. E műfajnak azóta is kitüntetett szerep jutott nemcsak az erdélyi, hanem általában a magyar elbeszélő irodalomban. Csupán néhány memoár- és naplóíró nevét jegyzem ide bizonyosságul: a tizenkilencedik századból gróf Széchenyi István, Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós, Petőfi Sándor, Degré Alajos, gróf Teleki Sándor, Pálffy János, Tanárky Gyula, a huszadik századból Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Balázs Béla, Kassák Lajos, Németh Andor, Kuncz Aladár, gróf Bánffy Miklós, az 1945 utáni korszakból Füst Milán, Németh László, Tamási Áron, Illyés Gyula, Déry Tibor, Vas István, Veres Péter, Féja Géza, Szabó Pál, Kacsó Sándor és Balogh Edgár. Ezekből a naplójegyzetekből és emlékiratokból igazából megismerhető a nemzet és kivált a magyar kutúra és irodalom története.

A „klasszikus” emlékiratoknak és naplófeljegyzéseknek megvannak a maguk irodalomszociológiai és formatörténeti hagyományaik. Általában akkor készültek ezek az emlékiratok és feljegyzések, midőn szerzőjük a pálya végéhez közeledett, de mindenképpen megvált attól a szereptől, amelyeket a politikai vagy szellemi életben betöltött (kivételek persze vannak, például Kassák negyszerű önéletrajzi munkája: az *Egy ember élete*). Formájuk ezért az utólagos számvetés, a jövőnek, a nemzetnek vagy Istennek szóló vallomás: az emlékező mintegy számadásra készül, életének végső mérlegét készíti el, cselekedeteinek magyarázatát és „mentségét” veti papírra. Nem egészen avégett, hogy igazolja magát a közvélemény, a világ, a jövő előtt. „En — írja Bethlen Miklós önéletrásának bevezető fejezetében — ezt nem a haszontalan hírnek, névnek viszketetg kívánságából cselekszem, mit használ énnékem, kiváltképpen holtam után, ha valaki az én életemet tudja, és ha jól szól is róla; viszont mit árt, ha nem tudja, vagy rosszul szól is róla?” Az írói munka nem a dicsőséget célozza meg, hanem

a sorsot és a pályát zárja le, mindazonáltal van közösségi feladata is, az utódoknak szolgál tanulság és eligazítás gyanánt. A családnak, a barátoknak, a hitfelekezetnek. „Azért ez az írás legyen fégyver, pajzs helyén nálok — olvassuk Bethlen Miklósnál —, mellyel oltalmazták magokat, nem engemet...”

Az emlékiratokban megidézett történelem az utódokat akarja felvilágosítani, eligazítani. Ebben a szándékban a magyar memoár- és naplóirodalom legújabb korszaka is osztozik. Az írók és közéleti emberek egyrészt maguk is „mentségnek” tekintik mindazt, amit papírra vetettek, tetteiket és választásaikat világítják meg, azt, hogy miért kellett úgy cselekedniük, ahogy cselekedtek a közép- és kelet-európai történelem elmúlt félévszázadának fordulatos eseményei és kényszerűségei között. Jelen voltak a történelemben, vagy csak elszenvedték a történelem fordulóit, engedtek kényszerűségeinek, és ennek a történelmi jelenlétnek a körülményeire és következményeire keresnek magyarázatot. De nem a „mentség” foglalkoztatja elsősorban őket, semmiképpen sem az öngazolás. Nem a múltat akarják dicsfénybe vonni vagy mentegezni, Bethlen Miklóshoz hasonlóan ők sem hírnevüket készülnek gyarapítani. Inkább arra vágnak, hogy a lezárult két emberöltő történelmi tanulságait vonják le, most már nemcsak a család, a barátok, az eklézsia számára, mint a régiek, hanem egy tágasabb közösségnek. A magyarságnak, talán Kelet- és Közép-Európa közös történelmi sorsot hordozó népeinek.

Azokat a tanulságokat, amelyek a magyar irodalmi élet szereplőinek, az egész magyar értelmiségnek a helyzetére, tájékozódására és magatartására vonatkoznak. A magyar emlékirat- és naplóirodalom nemcsak személyes krónika, hanem társadalmi dimenziókban érvényes korrajz, nemcsak monológ, hanem közügyben tartott beszámoló is, amely segít eligazítani közelmúlt történelmünk bizony szomorú és sok esetben groteszk ábrákat mutató útvesztőiben. Olyan emlékiratokra vagy naplókra gondolok, mint Déry Tibor *Ítélet nincs*, Vas István *Mért vijjog a saskeselyű* és *Azután*, Háy Gyula *Született 1900-ban*, Faludy György *Pokolbeli úg napjaim*, Németh László *Homályból homályba*, Fodor András *Ezer este Fülep Lajossal* és *A kollégium* című művei, Illyés Gyula, Füst Milán, Márai Sándor és Sütő András naplójegyzetei. Ezek az emlékiratok, önéletrajzok és a naplófeljegyzések — személyes vonatkozásaikon túl — úgy is olvashatók, mint a magyar literátus értelmiség kollektív emlékezetének és „éducation sentimentale”-jának dokumentumai.

Az emlékirat és a napló között természetesen jelentékeny szemléletbeli és — talán szabad így mondani. — „poétikai” eltérések találhatók. Elsősorban annak következtében, hogy az emlékiratíró a jelenből a múltba visszatekintve foglalja össze az általa megélt és figyelemmel kísért eseményeket, s önti szavakba ezek tanulságait, a naplóíró pedig azon frissiben és melegében számol be tapasztalatairól és felismeréseiről. A memoáríró így bizonyos távlat birtokában dolgozik, többé-kevésbé eltávolodott a leírt eseményektől, s már ismeri azokat a fejleményeket és tanulságokat, amelyeket a változó idő hozott. Következésképp válogat abban a hatalmas tényanyagban, amely rendelkezésére áll, és kevésbé van kiszolgáltatva azoknak a pillanatnyi érzéseknek és indulatoknak, amelyek minden naplóíró tollát vezetik. A naplójegyzetekben, hacsak nem „álnaplókról”, azaz a naplófeljegyzések külső formáját felhasználó epikai művekről van szó, nyilvánvalóan hiányzik a távolságtartás, hiányzik az összefüggések és következmények ismerete, és erősebb az érzelmi töltés, esetleg a szenvedély. Másrészt az emlékiró, midőn visszatekint a múltra és számot vet tapasztalataival

s összegezi ezek tanulságait, szándéktalanul is epikai kompozíciót alakít ki: valamilyen szerves rendben helyezi el mondanivalóját, elbeszélő struktúrát hoz létre: „könyvet” ír, nem egyszerűen feljegyzéseket. Mindez a naplóírónál jószérivel elképzelhetetlen, minthogy ő napról napra rögzíti az eseményeket, az anyag belső rendje így ugyancsak napról napra változik, és legfeljebb a múló idő és a történelem rendezi el az információkat a maga legkevésbé sem „poétikai” szándéka szerint.

Az elmúlt évtized naplói és emlékiratai igen nagy szerepet vállaltak és kaptak abban a mentális folyamatban, amelyeknek az ívét a magyar értelmiség önmagára eszmélése s ezután az ország politikai arculatának teljes átalakulása rajzolta elénk. Eléggé általános tapasztalatok jelzik, hogy közelmúltunknak két történelme van: az egyik könyvekben és tankönyvekben leírva mindenkinek a rendelkezésére áll, a másik elfelejtett és elzárt újságlapokon, gépírással fogalmazványokban és mindenekelőtt a kortársak emlékezetében rejlik. Vagy éppen szépirodalmi művekben: versekben és elbeszélésekben, amelyek már csak a metaforikus nyelvük következtében is mindig alkalmasak arra, hogy rögzítsék a nemzet rejtett történetét. Ezt a „rejtett” — és persze igen sokak által nagyon is jól ismert, mert átélt — történelmet beszéljük el az olyan naplók és emlékiratok is, mint amilyen Márai Sándor *Föld, föld!* című emlékirata és 1945—1948-as naplója, Illyés Gyula — sajnos nem minden történelmi eseményre kiterjedő — feljegyzései, Fodor András kollégiumi naplója, vagy éppen **Eörsi** István börtönemlékezései. A hatvanas és hetvenes évek fordulóján igen sok pártfunkcionárius, politikus és irodalmár — a többi között Dobi István, Marosán György, Kállai Gyula, Nádass József, Tamás Aladár — írta meg emlékezéseit, ezek az írások rendre homályban hagyták vagy egyenesen eltorzították a nemzet igazi történetét. Igen kevés emlékirat és önéletrajz készült akkor — hirtelen Vas Zoltán és Haraszi Sándor könyvei jutnak eszembe —, amelyek valóban számot vetettek a valósággal. A közelmúlt hiteles ábrázolása ezért elsősorban az (imént említett) szépírói memoárookra és naplókra maradt.

A napló közben mintegy önálló elbeszélő műfajjá lépett elő, nem kis részben annak a posztmodern „paradigmaváltásnak” a következtében, amely új írói szemléletet, új irodalomfelfogást, új ízlést és új stílusformákat hozott. A posztmodern irodalom általában — a narrációval szemben — előnyben részesíti a reflexiót, nagy szerepet ad a személyiség belső történetének, és igen fontosnak tekinti a kulturális örökség és a hagyományok érzékeny, egyszersmind alkotó szelleműbefogadását. Ezek a vonzódások, ez a preferencai rendszer különlegesen kedvez a naplóírásnak, illetve annak, ahogy a napló — most megint, mint a 18. században — az önkifejezés és az elbeszélés művészi formájává váljék. Az az „új érzékenység”, amely posztmodern szellemiséget kifejező epikai művek fontos sajátossága, igen alkalmas elbeszélő formát talál a kitüntetett módon személyes naplóformában. A magyar naplóírásnak ezért nemcsak a múltja és hagyományai jelentékenyek, hanem — mint műformának — a jövője is biztató.

POMOGÁTS BÉLA